
Ю.В. Стребкова,
старший викладач Національного технічного університету України "КПІ"

ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФОРМ ПАТРІАРХАТУ: ПОШУК КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ

Мультивекторність розвитку сучасного українського суспільства спонукає до пошуку теоретичних обґрунтувань суспільних трансформацій та до аналізу їх чинників. Гендер є важливою соціодиференціальною ознакою буття соціуму, а дослідження його соціально-практичного змісту заторкує фундаментальні характеристики суспільних відносин. Гендерний компонент, насамперед, пов'язаний із суспільною ієрархією і відносинами влади, а отже, впливає на функціонування суспільства як системи соціальної взаємодії. Сучасна епоха зумовлює необхідність переосмислення традиційних гендерних схем та ролей і їх сприйняття.

Ретроспективу соціально-культурної специфіки фемінності досліджено у працях О.Кісь, М.Рубчак, Н.Зборовської та Н.Лавриненко. О.Кісь, досліджуючи становище жінки в українському суспільстві другої половини ХІХ – початку ХХ ст., дійшла висновку: "За якісним змістом та структурою український етнокультурний стереотип фемінінності значною мірою співвідноситься з патріархатним каноном" [6]. Т.Говорун та О.Кікінежді дійшли протилежного висновку: "Протягом своєї історії Україна не знала існування патріархальної сім'ї, яка була основним типом сімейного устрою як на Сході, так і на Заході" [5].

Щодо гендерної репрезентації сучасності, терміни: "патріархатне та патріархальне суспільство" і "патріархатні та патріархальні" суспільні характеристики зустрічаються часто, іноді як синоніми навіть у межах однієї монографії [10]. Також можна зустріти вирази "суспільства жорсткого патріархату" (Н.Чухим), "патріархатний дискурс" (О.Кісь), "Україна – не жорстке патріархатне суспільство" (О.Суслова), "патріархатне як форма пригноблення" (В.Гайденко).

В основі гендерної теорії лежить твердження, що гендер присутній у всіх соціальних процесах, а гендерний підхід передбачає наявність гендерних чинників впливу на всі аспекти людського суспільства, культури та взаємодії [4]. Очевидно, що патріархат у значенні історичного періоду, що прийшов на зміну матріархату, як його розглядали Бахофен, Ф.Енгельс та П.Файерабенд, на сьогодні втратив свою теоретичну значущість для гендерної аналітики [9]. Разом з тим, дефініціям міждисциплінарної гендерної теорії часто-густо бракує термінологічної оформленості та однозначності, властивої категоріальному апарату сучасної соціально-філософської думки. Це свідчить про нагрілу потребу у філософському дослідженні сутності патріархату та визначенні критеріїв патріархальності суспільства.

Недостатньо змістовну наповненість патріархату та матріархату, класифікованих істориками та етнографами як первісно-родові суспільства, відзначав ще на початку ХХ ст. Л.Мізес (Ludwig von Mises). Він зауважує, що зазначений підхід не відображає принципів насилля та необмеженості чоловічої влади у контексті агресивності та домінування: "соціологічні знання про ранню історію шлюбу та сім'ї настільки обмежені, що їх просто неможливо використовувати для інтерпретації сучасних нам проблем" [11, 416]. По-перше, Мізес певною мірою передбачив появу гендерної методології, по-друге, – зазначив відсутність загальних та усталених об'єктивних

характеристик для побудови трансісторичних та транскультурних моделей гендерної взаємодії. В ході еволюції поглядів на жіноче та чоловіче від аналізу приватних сфер шлюбу та сім'ї до визначення ролі статі у суспільній ієрархії та стратифікації, дефіцит понятійного апарату зменшувався, але невизначеність критеріїв "гендерованості суспільства" (М.Кімел) впадає у вічі і понині.

Л.Малишева розкриває економічну складову сучасного патріархату у кращих традиціях марксизму. Виділяючи характерний для патріархату примат сфери виробництва речей над сферою виробництва людей [8], вона не враховує сферу виробництва ідей, без дослідження якої, на нашу думку, розгляд патріархату є неповним.

Н.Андреева, досліджуючи гендерну проблематику, розглядає патріархат поряд з матріархатом та біархатом як один з основних типів гендерної культури. Дослідниця вирізняє чисті та змішані типи: чистий матріархат, чистий патріархат, змішаний матріархат, змішаний патріархат, чистий біархат, змішаний біархат та безстатевий біархат. Зазначаючи, що будь-який тип гендерної культури у чистому вигляді базується на домінуванні однієї статі над іншою, що призводить до виникнення гендерного конфлікту, Андреева залишає поза межами дослідження критерії класифікації, зокрема критерії "чистоти" та "змішаності" [1]. Крім того, при культурологічному підході за межами конкретної культурної репрезентації досліджуваний феномен втрачає сутнісні характеристики, що значно ускладнює вихід на узагальнення, необхідне для дотримання принципів системності. О.Вороніна, Е.Здравомислова, А.Темкіна та деякі інші автори зазначають, що з 80-х років ХХ ст. починається перехід від аналізу патріархату та специфіки жіночого досвіду до аналізу гендерної системи, з чим, власне, і пов'язують розмежування жіночих досліджень (women's studies) та гендерних (gender studies) [3]. Отже, на нашу думку, матріархат, патріархат та біархат є типами організації гендерних систем суспільства, що у конкретно-історичних умовах реалізується у вигляді певної соціокультурної форми. Диференціація основних типів не викликає труднощів та базується на опозиції та ієрархії чоловічого та жіночого, або її відсутності.

П.Бурдьє (Bourdieu) стверджує, що з дослідницькою метою бажано звертатись до систем, котрі все ще функціонують. Такий вибір буде більш методологічно виправданим, оскільки дасть можливість дослідити весь спектр взаємодій [2, 5]. М.Дмитрієва, як і більшість сучасних дослідниць, вважає матріархат гіпотетичною формою суспільного устрою [9]. Оскільки бракує переконливих доказів самого існування культурно-історичної форми суспільства матріархатного типу організації гендерної системи, для дослідницького процесу у діалектичній єдності теоретико-методологічної та конкретно-історичної складових релевантним об'єктом буде патріархат. Необхідним критерієм патріархату є патрилійність: ведення родоводу за батьківською лінією. У сучасному українському суспільстві патрилійність виявляється в усталеному звичаї переходу жінки на чоловіче прізвище при укладанні шлюбу та у нормативно закріпленій формі ідентифікації "по-батькові", яка поширена на пострадянському просторі загалом як шанована форма звертання. Достатнім критерієм можна вважати наявність гендерної дискримінації. Оскільки, "дискримінація за ознакою статі спостерігається в усіх сферах життя українського суспільства" [12], патріархальність сучасного українського суспільства не викликає сумніву.

Зважаючи на поліваріантність соціокультурних форм того чи іншого типу організації гендерної системи та умовність будь-якої класифікації, виходячи з позицій соціоцентрованої концепції тендеру, зазначимо, що необхідною та, власне, й

достатньою умовою віднесення суспільства до біархатного типу є відсутність розбіжностей у суспільному статусі чоловічого та жіночого. У свою чергу, суспільне вирішення чоловічих та жіночих характеристик без ієрархії та домінування відповідає комплементарному типу патріархату, за умови існування асиметрії гендерних ролей або гендерного дисбалансу у певній сфері людської діяльності. На основі розрізнення неодмінно виникає “надбудова”: різна суспільна значущість тієї чи іншої статі. Дискримінація за комплементарної форми патріархату має прихований характер і проявляється у формі феноменів, зокрема, “скляної стелі” та “липкої підлоги” у сфері трудових відносин.

Характерною для комплементарної форми є її ідеалізація представниками домінуючої групи (у разі патріархату – чоловіками), яка за допомогою ефективних для свого часу суспільних практик накладається пересічній більшості. У сучасних умовах найбільш дієвими практиками виступають маніпуляції суспільною свідомістю за допомогою інформаційних технологій та конструювання штучних гендерних розбіжностей у процесі соціалізації. Псевдонормативність та необ’єктивність штучно сформованих гендерних відмінностей виявляється шляхом деконструкції міфів жіночого та чоловічого. Хрестоматійні праці Бетті Фрідан “Загадка жіночності” та Сімони де Бовуар “Друга стаття” доволі повно розкривають сутність патріархатних містифікацій. Застосовуючи метод деконструкції до сучасних атрибутів та моделей поведінки, що приписуються жінкам і чоловікам в українському суспільстві, О.Кісь дійшла висновку, що від пропаганди міфологізованої жіночої ідентичності є подвійна шкода, яка полягає в тому, що, з одного боку, відбувається закріплення жінки винятково за приватною сферою (сім’єю, домом), з іншого ж, – насаджується штучна модель жіночої ідентифікації, що насправді має небагато спільного з українською минулиною” [7, 39]. Гендерна асиметрія присутня у мові та традиціях, вона не закріплена на державному рівні, поширена не в усіх сферах, але виступає при цьому джерелом нестабільності у суспільстві. Невідповідність гендерним стереотипам, які є досить умовними, та порушення гендерної ідентичності в індивідуальному порядку не схвалюються, але не призводять до суспільних санкцій. Сучасні європейські спільноти за формою організації гендерних систем найбільш відповідають комплементарній формі патріархату. Підсумувати загальний опис комплементарної моделі можна наступним висловом: “дослідження повсякденного життя жінок різних верств і епох засвідчили розбіжності між уявним (часто ідеалізованим) та реальним їх становищем у суспільстві та сім’ї” [6].

На протигагу комплементарній формі, мізогінічна форма патріархату не має транскультурних характеристик і є локалізованою у просторі та часі. Дискримінація є явною та повсюдною, має універсальний характер та зумовлюється необмеженою владою чоловіків. Сексизм як ідеологія патріархату відзначається агресивним характером та спрямована на виправдання геноциду. Необхідним і достатнім критерієм геноциду є наявність геноцидарних практик: фізичного нищення людини через належність до певної статі. Яскравим прикладом мізогінічної форми є патріархат середньовічного європейського суспільства за часів “охоти на відьом” та китайська традиція бинтування ніг, з якою, власне, і пов’язують виникнення терміну геноцид (Андреа Двойкін). Необхідним, але недостатнім критерієм є позбавлення жінок людських прав. Проілюструвати дану форму можна цитатою з праці Л.Мізеса: “Тут жінка стає винятково річчю. Її крадуть та купують; її міняють, продають, віддають. Поки чоловік живий, він її суддя; коли він помирає, її ховають у могилі разом із іншим майном покійного” [11].

Протягом всього історичного розвитку людства домінаційна форма патріархату була найбільш поширеною. Тож спинимося докладніше на критеріях віднесення певної організації гендерної системи до домінаційної форми патріархату. Основним критерієм виступає наявність андроцентризму. Вперше цей термін вжила у 1911 р. Шарлотта Перкінс Гілман, звернувши увагу на той факт, що європейська культура створена чоловіками, репрезентує їх світогляд і віддає їм перевагу. Відтак, андроцентричним слід називати кожне твердження, яке характеризує будь-який аспект жіночого життя як відхилення від норми чи девіацію [4]. Пізніше, Сімона де Бовуар визначила основну ідею чоловічого домінування: чоловіче розглядається як нормативне та загальне, а жіноче – як особливе та відмінне. Ототожнення чоловічого та загальнолюдського лежить в основі гендерної ієрархії та провідній суспільній ролі чоловіків. Абсолютизація жіночої репродуктивної функції охоплює всі соціокультурні інтерпретації жіночого, що має своїм результатом економічні наслідки: жінки відчужуються від засобів виробництва та усуваються з процесу розподілу матеріальних та людських ресурсів, що, у свою чергу, забезпечує вторинність жінок на ринку праці та зумовлює їх підпорядковане становище у сім'ї. Соціокультурні механізми патріархату домінаційної форми спрямовані на консерватизм, традиційність та пролонгацію існуючого устрою, особлива увага звертається на безперспективність “безстатевої культури”. Сексизм за домінаційної форми іманентно передбачає фізичну та інтелектуальну перевагу чоловіків, а “наукові дослідження” свідомо спрямовуються на пошук статевих розбіжностей, які наводяться в якості “переконливих аргументів” на користь збитковості та неповноцінності жінок. Біологічний детермінізм у підходах до жіночого зумовлює “природність” жіночого призначення, яке відрізняється від гідного особливої шани та поваги людського покликання. Конкретними прикладами цього є усунення жінок зі сфери прийняття рішень та недопущення жінок до силових структур і контролюючих органів. У правовій сфері: декларування рівних прав ще не означає для жінок можливості ними скористатися для самореалізації як особистості. Дискримінація може бути як явною, так і прихованою. Визнання наявності та протизаконності дискримінації, відкритість до діалогу та законодавче закріплення рівних можливостей свідчить про перехід до комплементарної форми патріархату. Зауважимо, що “Україна підписала міжнародні документи, в яких визнається гендерна дискримінація, і взяла зобов’язання щодо її подолання” [12]. У разі, якщо до концепту гендерної рівності поряд із рівністю прав та можливостей увійде також і рівність результатів, виникнуть передумови становлення біархатного типу організації гендерної системи.

Підсумовуючи, зазначимо, що у результаті дослідження основних типів організації гендерної системи були виділені такі форми патріархату: мізогінічна, домінаційна та комплементарна. Відповідно до встановлених критеріїв, сучасне українське суспільство можна віднести до комплементарної форми патріархату, яка є найближчою до гуманістичної біархатної моделі суспільного устрою, позбавленого гендерної дискримінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андреева Н.И.* Гендерная культура в современном российском обществе // “Мужское” в традиционном и современном обществе. – М., 2003.
2. *Бурдые П.* Мужское господство // *Бурдые П.* Социальное пространство: поля и практики. – М.; СПб., 2005.

3. *Воронина О.А.* Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе // *Общественные науки и современность.* – 2000. – № 4.
4. Глосарій до українського видання Джудіт Батлер “Гендерний клопіт: фемінізм та підри́в тожсамості”. – К., 2003.
5. *Говорун Т.В., Кікінежді О.М.* Статя та сексуальність: психологічний ракурс. – Тернопіль, 1999.
6. *Кісь О.Р.* Жінка в українській селянській сім’ї другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: гендерні аспекти. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук. – Львів, 2002.
7. *Кісь О.* Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 27.
8. *Мальшева М.М.* Современный патриархат. Социально-экономическое эссе. – М., 2001.
9. *Бородин А.В., Бородин Д.Ю.* “Матриархат: опыт рассмотрения исторической утопии в феминистской перспективе” Кто придумал матриархат и зачем // http://www.feminist.org.ua/library/gender/gender_teo.php
10. “Мужское” в традиционном и современном обществе. – М., 2003.
11. *Мизес Людвиг фон.* Социализм. Экономический и социологический анализ. – М., 1994.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 183425 Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року.